

Oponentský posudek na disertační práci Karla Černého „Politické probuzení islámu. Blízký východ, nerovnoměrná modernizace a vzestup islamistických hnutí“

Základní otázka práce Karla Černého i odpověď na ni jsou obsaženy v jejím názvu. Nejobecnější příčinu vzestupu islamistických hnutí na Středním východě a v Severní Africe vidí autor v nerovnoměrné modernizaci společností tohoto regionu: zatímco probíhají převratné socio-demografické změny (kam autor řadí především demografickou revoluci, urbanizaci, expanzi vzdělávacích systémů a médií), ekonomický a politický subsystém stagnují a nebo se vyvíjejí směrem, který brání modernizaci. Hospodářský růst je pomalý, nestabilní a nerovné rozdělování jeho produktů tvoří a prohlubuje sociální hranice uvnitř společností. Politický systém zaznamenává změny jen nepatrné, které nanejvýš obměňují elity, ale potvrzují autoritářský způsob vlády. Podobně jako tomu bylo v raně moderní Evropě, důsledkem nerovnoměrné modernizace na rovině socio-demografické na straně jedné, a ekonomické a politické na straně druhé, je vyostření sociálních a ideologických konfliktů. To probíhá v postkoloniálním geopolitickém kontextu, jenž je stále charakterizován převahou západních zemí a více či méně skrytou či viditelnou hegemonií USA v regionu. Tento kontext umožňuje tyto konflikty mimo jiné rámovat jako důsledek imperialismu, a to nejen vojensko-politického či ekonomického, ale také

kulturního či duchovního, který podkopává postavení islámu a s ním i identitu středovýchodních a severoafrických společností. Obraz nerovnoměrné modernizace v postkoloniálním kontextu tedy umožňuje vysvětlit, proč politizovaný islám hraje v posledních desetiletích v těchto společnostech tak důležitou roli.

Práci lze pojmut jako obšírné a empiricky podložené vykreslení tohoto obrazu. Autor provedl velmi solidní a přesvědčivou kompilaci (v nepejorativním smyslu toho slova) nejrůznějších dat a doplnil ji neméně obsáhlou syntézou jejich interpretací z relevantní sociálně-vědné a religionistické literatury i občasnými vhledy z vlastní empirické explorace reality středovýchodních společností či z jejich ideologické produkce dostupné na internetu. Považuji práci za vydařenou. Několik následujících výtek nijak nezpochybňuje toto kladné hodnocení. Obsahovou kritiku chápu jako součást akademického dialogu, formální poznámky pak jako zpětnou vazbu, která snad autorovi pomůže při přepracovávání práce pro publikaci.

Nejprve tedy k obsahu. Celou práci prostupuje napětí mezi tím, co bych nazval „banalizací“ popisovaných procesů, či jejich „de-orientalizací“ na straně jedné, a potvrzením jejich výjimečné, na evropský model neredukovatelné povahy na straně druhé. Samotný jazyk teorie modernizace je nositelem první tendence, neboť modernizace je stále jeden a týž proces, který v různých podobách proběhl či probíhá v západních i nezápadních společnostech. Na druhé

straně autor potvrzuje tezi akademického i mediálního mainstreamu, že existuje jedna podstatná odlišnost mezi modernizací Evropy a modernizací islámských zemí, kterou má být právě to, že vyostřený sociální konflikt v Evropě byl charakterizován soupeřením sekulárních ideologií, zatímco v islámských zemích vstupuje na scénu islám.

Existují dva způsoby, jak potvrdit „banalizační“ tendenci a překonat toto napětí. Jedním je modifikace teorie modernizace spočívající v opuštění „teze o sekularizaci“ – tedy předpokladu, že organickou součástí modernizačních procesů je sekularizace modernizovaných společností. Slabší verze takové modifikace se většinou opírá o poukaz k důležité roli, kterou má náboženství v sociální a veřejné kultuře USA (a to navzdory oddělení náboženství od státu). Z amerického hlediska se sekularizace většiny západoevropských společností jeví spíše jako výjimka než jako obecné pravidlo modernizace. Z tohoto hlediska by na aktivizaci islámu v současném Středním východě nebylo nic výjimečného.

Druhou cestou se vydal Gilles Kepel v *Boží pomstě* a částečně i Marc Juergensmeyer (obzvláště ve svých dřívějších pracích), když popisovali „re-islamizaci“ středovýchodní politiky jako součást širšího procesu návratu náboženství do politiky, jenž probíhá nejen v islámském, ale také křesťanském, židovském či hinduistickém náboženském okruhu. Karel Černý ve své práci příležitostně používá obou těchto strategií. Problém je v tom, že jsou logicky neslučitelné: neplatí-li

sekularizační teze, pak nemá žádný smysl mluvit o „návratu“ náboženství či „boží pomstě“, které předpokládají, že náboženství skutečně v průběhu modernizace ztratilo svůj veřejně-politický význam.

Domnívám se, že Černý by neupadl do tohoto rozporu, kdyby zvolil silnější verzi odmítnutí sekularizační teze, která se může opřít o durkheimovskou tradici pojetí náboženství jako způsobu, jakým společnost vytváří a reprodukuje svou jednotu a identitu a dává smysl životům jednotlivců. Z tohoto hlediska plní i „sekulární“ ideologie evropské modernity – ať již jsou nacionalistické nebo univerzalistické – náboženskou funkci a není proto divu, že soutěží s tak či onak „politizovanými“ či „ideologizovanými“ náboženstvími zděděnými z předmoderní doby. Podmínkou této soutěže je právě možnost funkcionální ekvivalence mezi „náboženstvím“ a „ideologií“: fungují-li sekulární ideologie jako náboženství modernity, pak mohou být stejně tak dobře tradiční náboženství proměňována do moderních ideologií. V mnohých západoevropských zemích tato soutěž probíhala až hluboko do 20. století a projevuje se stále v existenci silných křesťansko-demokratických stran.

Z tohoto hlediska je pochybná Černého teze, že sociální konflikty „rané evropské modernizace“ se odlišovaly od současného Středního východu „dominancí soupeřících sekulárních ideologií“. Stačí se podívat na dějiny Francie, Belgie, Holandska či Španělska 19. století, aby bylo jasné, že jedním ze

soupeřících pólů byla vždy ideologizovaná podoba křesťanství. Také Juergensmeyerův koncept „náboženského nacionalismu“ lze interpretovat nejen kepelovsky jako návrat Boha do politiky, ale jako další podobu politiky kolektivní identity poté, co selhala kombinace sekulárního nacionalismu se západními ideologiemi 19. století. Protože jak nacionalismus, tak tyto ideologie představují z durkheimovského hlediska pouze sekulární obdobu náboženství, a nikoliv radikálně odlišnou podobu společenského vědomí, není třeba vidět ani v „návratu náboženství“ v posledních desetiletích nic, co by radikálně měnilo ideologickou hru v rámci modernizačních procesů. Podobně nemá smysl ani v západní Evropě interpretovat „návrat“ diskurzu „křesťanských kořenů“ či „re-katolizace“ Evropy jako proměnu hlubinného vztahu člověka k Bohu, ale jako diskurz kolektivní identity, který odpovídá nové fázi evropské integrace, k níž dochází při souběžném úpadku evropské globální moci a za přílivu imigrantů z islámských zemí. Tyto diskurzy tedy nemá smysl chápat „teologicky“ (jako „boží pomstu“ čili návrat boží transcendence do života Evropanů), ale „sociologicky“ - jako výraz hledání nového diskursivního zdroje sociální soudržnosti.

Na závěr dvě formální výtky. Text práce připomíná román-řeku: pro dokumentaci svých tezí autor vrší další a další ilustrace tam, kde by si vystačil s jednou či dvěma a odkazem na literaturu, v níž se zvědavý čtenář může dozvědět další. Navíc to není „řeka“, do níž bychom nevstoupili dvakrát, neboť občas se celé pasáže

opakují několikrát na různých místech. Práce tak bohužel nedosahuje nejvyšších příček akademické excelence, neboť k ní patří právě schopnost selektovat a koncízně vyjadřovat to hlavní, a vynechávat nepodstatné. Až příliš často se v práci objevují žánrově nevhodné a upadlé žurnalismy typu „Afghánistán před příchodem Talibanu byl pohodovou zemí“ či „pakistánská těžká váha islamismu Maúdúdí“ atd. atp. Jsem přesvědčen, že ani v kvalitní publicistice by takové obraty neměly projít, natožpak v akademickém textu.

Formální nedostatky ovšem nemohou změnit nic na mém celkově kladném hodnocení předkládané práce. Autor v ní byl schopen formulovat a empiricky podložit obecné vysvětlení jednoho z nejdůležitějších fenoménů současného světa. V českém prostoru má jeho práce všechny předpoklady, aby podnítila plodnou akademickou i mimoakademickou diskusi a přispěla tak k obohacení našeho vědění. Proto ji doporučuji k obhajobě.

Prof. Pavel Barša